

It is analysed of concept «spirituality» is analysed in psychology. It is shown that spirituality is a socialmoral value and comes forward as a mechanism of existence of man that functions and develops in the valued field. It is analysed, that essence of spirituality is expressed in positive freedom, in humanism, in creation of the world with good for people, in ability to cognize, in tolerance.

It is shown that to the non-constructive forms of behavior of young people in the political-legal sphere it is possible to take: deviative, delinquentive and aggressive behavior. The specific of deviative behavior of personality is analysed. It is shown that deviative behavior is the system of acts, actions of man, that dissatisfy to the generally accepted norms in this society, in particular to the norms of moral, right, culture, psychical health. It is shown that deviative behavior is accompanied by the breaches of social adaptation.

It is shown that delinquentive behavior is totality of illegal acts, actions of criminal character. It is shown that aggression it follows to examine as a mental condition, property of personality, object of necessity and display of behaviour. The features of aggressive behavior are analysed as one of forms of non-constructive behavior.

It is shown that unspirituality comes forward to one of substantial factors of non-constructive forms of behavior of young people.

Keywords: spirituality, political-legal sphere, deviative behavior, delinquentive behavior, aggressive behavior.

Відомості про автора:

Кравчук Світлана Леонтіївна – кандидат психологічних наук, доцент; старший науковий співробітник, Інститут соціальної та політичної психології; Київ, Україна. 095-88-71-306, magnol@ukr.net

Information about the author:

Kravchuk Svitlana Leontiivna – Candidate of Psychological Sciences, Senior scientific researcher, Institute of social and political psychology; Kyiv, Ukraine. 095-88-71-306, magnol@ukr.net

Статтю подано до друку 26.03.2017.

УДК 159.955.4:378.011.3–051

© О. А. Ляшенко, 2017

О. А. Ляшенко (м. Київ)

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ РІВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

Ляшенко О. А. Розвиток рефлексивності як чинника становлення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів. Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку рефлексивності у майбутніх викладачів як чинника становлення психологічної позиції рівності. На сьогоднішній день у психології визнано суб'єкт-суб'єктну взаємодію викладачів зі студентами як один з найбільш ефективних способів створити умови для їхнього професійного та особистісного зростання. Водночас багато викладачів декларує таку взаємодію, використовуючи діалогічний стиль, надаючи студентам можливість висловити власну думку, при цьому ігноруючи її змістове наповнення, причини виникнення, не дозволяючи висловлювати критичні зауваження, питання тощо. Тому становлення психологічної позиції рівності допоможе викладачам не тільки декларативно виявляти рівність, але й на психологічному рівні визнавати особистість студента рівноправною.

У статті рефлексивність розглядається як ключовий чинник становлення психологічної позиції рівності. Обґрунтовано актуальність визначеної проблеми, здійснено теоретичний аналіз взаємозв'язку зазначених феноменів у психологічній літературі та визначено сутність розуміння поняття «рефлексивність». Подано результати емпіричного вивчення кількісних показників розвитку рефлексивності у студентів четвертого курсу та магістрантів. Відмічено основні відмінності у рівнях розвитку та особливості вияву кожного з них на різних етапах професійного становлення майбутніх викладачів.

У результаті теоретичного та емпіричного вивчення наголошується на необхідності підсилення розвитку досліджуваного феномена у майбутніх викладачів підчас їхньої навчання у ВНЗ.

Ключові слова: рефлексивність, психологічна позиція рівності, самооцінка, прийняття себе, становлення майбутнього викладача, суб'єкт-суб'єктна взаємодія; міжособистісна взаємодія.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці позиція про необхідність побудови суб'єкт-суб'єктних взаємодій між викладачами та студентами вже не викликає суперечок та є основою для побудови навчального процесу. Однак, при цьому, часто такі взаємини визнаються виключно декларативно, а на практиці окремі педагоги не здатні перейти до психологічно рівноправного спілкуванні, в межах якого особистість студента буде ставитися на рівних з особистістю викладача та навпаки. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія має набір певних ознак, наявність яких є обов'язковою, але, водночас, не єдиною умовою їх побудови. Так, до таких можна відвести діалогічність спілкування, в межах якого викладач має надавати можливість студентам висловлювати власні думки, ставлення, давати оцінку, задавати уточнюючі та критичні запитання. Однак такі вияви діалогічності не завжди не суть в собі ідею рівності, а лише декларують можливість студентів включитися у діалог. При цьому, соціальний статус дозволяють викладачу ігнорувати «незручні» та нецікаві, на його думку, питання. Причина такої поведінки лежить у намаганні відповідати сучасним демократичним вимогам та відсутності усвідомлення важливості власної психологічної позиції рівності.

В ході теоретичного аналізу проблеми становлення психологічної позиції рівності майбутніх викладачів було визначено, що розвитку такому становленню сприяє розвиток трьох груп чинників: гностично-рефлексивна (рефлексивність, самооцінка, професійна ідентичність); емотивно-ціннісна (емпатійність, комунікативна толерантність, ціннісні орієнтації); конативно-комунікативна групи (діалогічність, педагогічна фасилітація, потреба у спілкуванні). При цьому у кожній групі було виявлено провідні чинники, до яких віднесено рефлексивність, емпатійність та діалогічність, які актуалізують процес становлення досліджуваної позиції у майбутніх викладачів [4].

При цьому, на нашу думку, рефлексивність виступає системно важливим утворенням, розвиток якого визначає подальше становлення більшості вказаних чинників (самооцінки, професійної ідентичності, ціннісних орієнтацій, емпатійності, діалогічності та ін.). Розвиток рефлексивності особистості є актуальним для становлення її власної суб'єктності та розумінні партнерів по міжособистісній взаємодії як суб'єктів, що й стимулює підвищення потенціалу виникнення психологічно рівних позицій.

На думку Ю.Н. Кулюткіна та Г.С. Сухобської, в процесі співтворчості викладач стає рівноправним учасником діалогу зі студентами. Успіх цього процесу залежить від рефлексивних навичок викладача та його здатності оцінити свою поведінку в міжособистісній взаємодії [5]. Оскільки позиція рівності вимагає від викладача однакового ставлення до себе та до студента, то йому необхідно бачити не тільки поведінку останнього, але й свою власну. При цьому В.М.

Козієв, визначаючи зміст поняття «рефлексії», акцентував увагу на необхідності особистості відійти від своєї позиції та зайняти позицію іншого, або нейтральну позицію, щоб побачити себе об'єктивно. Виходить, що здатність особистості у взаємодії займати позицію іншого та враховувати його думки сприяє становленню психологічної рівності обох партнерів у такій взаємодії [2].

Досліджуючи психологічне здоров'я педагогів, О.А. Селіванова та М.В. Хватова визначали рефлексивність як один із показників такого здоров'я. При цьому вчені визначали рефлексивність як здатність особистості виходити за межі власного «Я», усвідомлювати свої стани та себе через порівняння власного образу «Я» із іншими особистостями та подіями. Наявність рефлексивності пов'язується із вмінням займати аналітичну позицію по відношенню до самого себе та своєї професійної діяльності та визначається к один із механізмів, що стимулюють саморозвиток та професійне вдосконалення [7].

О.Кравців зауважувала, що рефлексивність особистості – це не тільки усвідомлення нею своєї поведінки, самосвідомості, особистісних якостей тощо, але й цілеспрямоване усвідомлення та виявлення причинно-наслідкового характеру їх виникнення. Особливість рефлексивних процесів у викладачів ВНЗ, за твердженням вченої, полягає у тому, що вони реалізуються на трьох основних рівнях: а) когнітивному; б) афективному; в) поведінковому.

У межах когнітивного конструкта рефлексивність надає педагогу можливості опосередковано зрозуміти та пізнати себе, на основі власних уявлень про те, як його розуміють інші. Афективний конструкт пов'язаний з емоційною оцінкою викладачем своєї поведінки та прогнозуванням оцінювання її іншими. У поведінковому конструкті рефлексивність педагога характеризується відображенням і переосмисленням зовнішніх проявів психіки та сприйняттям цих проявів та дій самим собою та іншими партнерами по взаємодії [3].

Отже, рефлексивність, будучи конструктом когнітивного компонента самосвідомості викладача, одночасно виступає головним аналізатором її емоційного та поведінкового компонента. Таким чином, рефлексивність дає можливість викладачеві побачити свою діяльність загалом, у всіх її проявах, що сприяє вчасному коригуванню власної поведінки.

Варто також відзначити, що сформовані рефлексивні якості викладача сприяють розвитку іншого конструкту його самосвідомості, а саме – самооцінки. Досліджуючи процес професійного становлення педагогів, вчені (Р. Бернс, О.В. Мамон, І.В. Молочкова, О.С. Погребная, А.О. Реан) ставили акцент на важливості розвитку адекватної самооцінки та позитивного самосприйняття педагога, як головних елементів у структурі професійної Я-концепції. А таке адекватне та повне само сприйняття не можливе без рефлексії власних думок, вчинків та поведінки.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Для визначення розвитку рефлексивності у майбутніх викладачів та було використано «Методику визначення рівня розвитку рефлексивності» розроблену А.В. Карповим [1]. Метою зазначеної методики є диференціювання рівнів розвитку досліджуваного феномена особистості, що проявляється у його діях та взаємодіях з оточенням. Запропоновані респондентам твердження допомагають визначати здатність людини усвідомлювати взаємозв'язки між власною поведінкою та її результатом, розуміти власну відповідальність за виконання запланованого та вміти будувати взаємини з іншими людьми. Результати діагностики, отриманні за цією методикою, відображено у табл. 1.

З даних, що відображено у таблиці, можна побачити, що високий рівень рефлексивності притаманний лише 4,11% студентів четвертого курсу, тоді як на п'ятому курсі цей показник становить 16,90%, що більше майже вчетверо (12,79%). Досліджуваним із зазначеним рівнем притаманні усвідомлення та співвідношення власної поведінки з особливостями конкретної

ситуації, розуміння своїх думок, переживань, поведінки та їхній взаємовплив один на одного. У студентів відмічається здатність аналізувати свої попередні вчинки, їх мотиви та причини, що проявляється у подальшому виборі більш вдалих засобів вирішення конфліктів і суперечностей у міжособистісній взаємодії, а також відіграє ключову роль у продумуванні своєї діяльності у майбутньому, прогнозуванні ймовірних подій тощо. Такий рівень розвитку рефлексивності є вагомим чинником розвитку самоконтролю у майбутніх викладачів.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів розвитку рефлексивності студентів четвертих та п'ятих курсів
n=144

Рівні прояву рефлексивності	студенти 4 курсу (n=73)		магістранти (n=71)	
	абсолютна к-сть	%	абсолютна к-сть	%
Високий	3	4.11	12	16.90
Середній	48	65.75	40	56.35
Низький	22	30.14	19	26.79

Показник середнього рівня переважає у більш ніж половини досліджуваних в обох групах. Однак на четвертому курсі цей показник становить 65,75%, а на п'ятому 56,35% опитуваних, що на 9,40% менше у останніх порівняно з першими. Досліджувані цього рівня можуть відзначити всі причинно-наслідкові зв'язки своїх думок, переживань та поведінки, проте роблять вони це лише у разі потреби відмітити зазначені зв'язки. У виникаючих конфліктних ситуаціях такі студенти не завжди надають вагомого роль своїй поведінці. І хоча вони можуть відмічати причини та мотиви своєї поведінки, а також прослідковувати свої думки та переживання, проте не так часто використовують цю інформацію для коригування й планування власних дій та поведінки.

Низький рівень рефлексивності діагностовано в 30,14% студентів четвертого курсу та 26,79% студентів п'ятих курсів, що на 3,35% менше у останніх. Досліджуваним властивий поверховий аналіз зроблених ними помилок, невдалих висловлювань та дій, через що, вони не бачать потреби у продумуванні своєї поведінки. Цим студентам не притаманний аналіз своїх поглядів та думок, більшість емоцій та переживань здаються такими, які не можливо контролювати, а також недостатньо розвинена саморегуляція поведінки, через нерозуміння її впливу на міжособистісні взаємини з іншими. Такий низький рівень усвідомлення власної особистості та її проявів часто призводить до виникнення конфліктних ситуацій та непорозумінь з однокурсниками, а також і з викладачами.

У порівнянні зі студентами четвертих курсів у опитуваних п'ятого курсу показники високого рівня рефлексивності відмічаються частіше (на 12,79%), через що середній та низький рівні діагностуються рідше (на 9,40% і 3,35% відповідно). Основна причина кращих показників високого рівня розвитку рефлексивності у п'ятикурсників, в першу чергу, пов'язана з набуттям цими студентами нової соціальної та, одночасно, професійної позиції – позиції магістранта, яка виникає внаслідок засвоєння та прийняття ними нових вимог до себе. Крім того, студенти п'ятого курсу починають частіше аналізувати причини своїх невдач та свої переваги, які допомагали у минулому, інтенсивно розвиваються навички самоаналізу та самоорганізації. Проте, на нашу думку, для майбутніх викладачів показник (16,90%) високого рівня розвитку рефлексивності також є недостатнім, особливо для формування психологічної позиції рівності,

яка вимагає від обох партнерів по спілкуванню усвідомлення змісту власного мовлення, мотивів поведінки, дій та розуміння їхнього впливу на міжособистісну взаємодію з іншим.

Хоча зазначені показники розвитку рефлексивності стосуються майбутніх викладачів (магістрантів), які ще не були повністю включені у педагогічний процес, хотілось би зауважити, що їхні показники близькі до показників діючих педагогів, які відображені у інших дослідженнях. Для порівняння можна взяти згадуване вище дослідження О.А. Сєліванової та М.В. Хватової, в якому взяли участь педагоги муніципального загальноосвітнього закладу гімназії №12 м. Табмов. У результаті дослідження вчені виявили наступні показники: 16% високого, 69% середнього та 12% низького рівнів розвитку рефлексивності. Відзначимо, що показник високого рівня залишається приблизно таким самим, як і у магістрантів нашої дослідження, але водночас показники середнього рівня більші приблизно на 13% [6]. На нашу думку, для діючих педагогів це достатньо низькі показники, а тому ці данні підтверджують необхідність підсилення роботи у вищих педагогічних навчальних закладах, спрямовану на розвиток рефлексивності у майбутніх викладачів, вмінні аналізувати власну поведінку та співставляти її з очікуваннями інших.

Висновки. Здійснений аналіз наукової літератури та проведене емпіричне дослідження з проблеми розвитку рефлексивності як чинника ставлення психологічної позиції рівності майбутнього викладача, дає нам можливість стверджувати, що розвиток рефлексивності виступає одним з провідних чинників такого становлення. Рефлексивність розглядається як конструкт самосвідомості викладача, одночасно виступаючи головним аналізатором її емоційного та поведінкового компонента. Вказаний феномен надає можливість викладачу прослідкувати за своєю діяльністю у всіх її проявах та сприяє вчасному коригуванню власної поведінки.

В результаті емпіричного дослідження було встановлено, що розвиток рефлексивності відбувається не рівномірно протягом професійного навчання майбутніх викладачів. Так студентам притаманний середній та низький рівні рефлексивності, а високий рівень зустрічається достатньо рідко. Водночас у магістрантів прослідковується суттєво більші показники високого рівня розвитку рефлексивності, що пов'язано з зайняттям ними нової соціальної позиції та отриманим досвідом практичної викладацької діяльності. Однак, такі показники все рівно залишаються на недостатньому рівні, що вказує на необхідність розвивальної роботи, спрямованої на підвищення потенціалу розвитку рефлексивності у майбутніх викладачів.

Література

1. *Карпов А.В.* Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. - Т. 24. – № 5. – 2003 – С. 45-57.
2. *Козиев В.Н.* Психологический анализ профессионального самопознания учителя: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / В.Н. Козиев. – Л., 1980. - 14 с.
3. *Кравців О.* Особливості формування професійної рефлексії / О.Кравців // Педагогіка і психологія професійної освіти: наук.-метод. журнал. – Львів, 2008. – №1. – С.116–127.
4. *Ляшенко О.А.* Чинники становлення рівності психологічних позицій у міжособистісній взаємодії викладача та студента / О.А. Ляшенко // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. – О.:ОНУ, 2013. – Т.18, Вип. 4(30). – 318 с. – С.187-195.
5. *Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат* / под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 104 с.
6. *Отт Н.Г.* Влияние рефлексии на формирование субъектности будущих учителей в

образовательном процессе вуза: автореф. дис.... канд. психол. наук. Тамбов, 2010.

7. Селиванова Е. А. Рефлексивность в структуре личности педагогов как показатель их психологического здоровья / Е.А. Селиванова, М.В. Хватова. // Вестник ТГУ. – 2011. – №11. – С. 211–215.

Транслітераційний переклад літературних джерел

1. Karpov A.V. Refleksivnost kak psikhicheskoye svoystvo i metodika eye diagnostiki / A.V. Karpov // Psikhologicheskii zhurnal. - T. 24. – № 5. – 2003 – S. 45-57.
2. Koziyev V.N. Psikhologicheskii analiz professionalnogo samopoznaniya uchitelya: avtoref. dis... kand. psikhol. nauk: 19.00.07 / V.N. Koziyev. – L..1980. - 14 s.
3. Kravtsiv O. Osoblyvosti formuvannia profesiinoi refleksii / O.Kravtsiv // Pedagogika i psikhologhiia profesiinoi osvity: nauk.-metod. zhurnal. – Lviv, 2008. – №1. – S.116–127.
4. Liashenko O.A. Chynnyky stanovlennia rivnosti psikhologichnykh pozytsii u mizhosobystisnii vzaiemodii vykladacha ta studenta / O.A. Liashenko // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psikhologhiia. – O.:ONU, 2013. – T.18, Vyp. 4(30). – 318 s. – S.187-195.
5. Myshleniye uchitelya: Lichnostnyye mekhanizmy i ponyatiyny apparat / pod red. Yu.N. Kulyutkina. G.S. Sukhobskoy. – M.: Pedagogika. 1990. – 104 s.
6. Ott N.G. Vliyaniye refleksii na formirovaniye subyektivnosti budushchikh uchiteley v obrazovatelnom protsesse vuza: avtoref. dis.... kand. psikhol. nauk. Tambov. 2010.
7. Selivanova E. A. Refleksivnost v strukture lichnosti pedagogov kak pokazatel ikh psikhologicheskogo zdorovia / E. A. Selivanova. M. V. Khvatova. // Vestnik TGU. – 2011. – №11. – S. 211–215.

Ляшенко А. А. Развитие рефлексивности как фактора становления психологической позиции равенства будущих преподавателей. Статья посвящена актуальной проблеме развития рефлексивности у будущих преподавателей как фактора становления психологической позиции равенства. На сегодняшний день в психологии признано субъект-субъектное взаимодействие преподавателей со студентами как один из наиболее эффективных способов создать условия для их профессионального и личностного роста. В то же время многие преподаватели декларируют такое взаимодействие, используя диалогический стиль, предоставляя студентам возможность высказать собственное мнение, при этом игнорируя его содержательное наполнение, причины возникновения, не позволяя высказывать критические замечания, вопросы и тому подобное. Поэтому становление психологической позиции равенства поможет преподавателям не только декларативно проявлять равенство, но и на психологическом уровне признавать личность студента равноправной.

В статье рефлексивность рассматривается как ключевой фактор становления психологической позиции равенства. Обоснована актуальность определенной проблемы, осуществлен теоретический анализ взаимосвязи указанных феноменов в психологической литературе и определена сущность понимания понятия «рефлексивность». Представлены результаты эмпирического изучения количественных показателей развития рефлексивности у студентов четвертого курса и магистрантов. Отмечено основные различия в уровнях развития и особенности проявления каждого из них на разных этапах профессионального становления будущих преподавателей.

В результате теоретического и эмпирического изучения делается акцент на усилении развития исследуемого феномена у будущих преподавателей во время их обучения в вузе.

Ключевые слова: рефлексивность, психологическая позиция равенства, самооценка, принятие себя, становления будущего преподавателя, субъект-субъектное взаимодействие; межличностное взаимодействие.

Liashenko O. Reflexivity development as a factor of psychological position of equality for future teachers. The article is devoted to the issue of reflexivity of future teachers as a factor of psychological position of equality. Today psychology is recognized subject-subject interaction with teachers and students as one of the most effective ways to create conditions for their professional and personal growth. However, many teachers declare this interaction using a dialog style, giving students the opportunity to express their own opinion, while ignoring its semantic content, causes, they don't allow to express criticism, to ask questions and so on. That is why, the formation of psychological position of equality helps teachers to identify not only declarative equality, but also on the psychological level, to recognize equally the identity of the student.

In the article reflexivity is seen as a key factor of psychological position of equality. Actuality of the problem is identified, the theoretical analysis of the relationship of these phenomena in psychological literature and understanding of the essence of the concept of "reflexivity" is made. The results of empirical study of quantitative indicators of reflexivity in the fourth year students and undergraduates are given in this article. The major differences in development levels and features of expression of each at different stages of professional development of future teachers are noted.

As a result of theoretical and empirical study it is emphasized the need for reinforcement of the studied phenomenon of future teachers during their studies at university.

Keywords: reflexivity, psychological attitude of equality, self-esteem, self-acceptance, the formation of a future teacher, subject-subject interaction; interpersonal interaction.

Відомості про автора:

Ляшенко Олексій Андрійович – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна, alexei-lya@bigmir.net

Information about the author:

Liashenko Oleksii – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Theoretical and Consultative Psychology of the Faculty of Psychology of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine, alexei-lya@bigmir.net

Статтю подано до друку 22.06.2017.

УДК 159.923.2

© Л. М. Співак, Д. В. Піонтковська, 2017

Л. М. Співак (м. Київ), Д. В. Піонтковська (м. Рівне)

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Співак Л. М., Піонтковська Д. В. Динаміка розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді після суспільно-політичних трансформацій. Статтю присвячено проблемі впливу суспільно-політичних трансформацій у державі на розвиток національної самосвідомості та національної самоідентичності її молодих громадян – студентів вищих навчальних закладів. Авторами розкрито психологічну сутність і структуру феноменів «національна самосвідомість» і «національна самоідентичність» у контексті особистості. Презентовано особливості організації, методики та аналіз результатів емпіричного дослідження. У процесі дослідження перевірялося припущення про те, що